

EULÀLIA DURAN GRAU

ENTORN DE LA VIDA I L'OBRA
DE L'HUMANISTA MIQUEL BATLLORI S.J.

PARRÒQUIA DE LA PURÍSSIMA CONCEPCIÓ

www.concepciobcn.com

BARCELONA

Jordi Rubió i Balaguer, el seu mestre a la universitat de Barcelona, en el pròleg al llibre de Miquel Batllori *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (1957), en feia aquest retrat:

“...un temperament que sap descobrir allò que és assimilable en les més oposades formes de vida; irònic i, per tant, comprensiu, fins compassivament quan cal; segur dins d’ell, per obra de l’estructuració de la intel·ligència i de la voluntat, pròpia de l’Orde al qual pertany des que sortí de les aules universitàries. I encara aquelles altres qualitats que només Déu dona. L’esperit *amatent* i *ràpid* que el P. Batllori troba a Balmes, ¿no és veritat que són qualificatius que li aplicarien els qui el coneixen?”

Amb motiu dels seus vuitanta anys, els anys 1990 la Generalitat de Catalunya li oferí una miscel·lània d’homenatge en la qual diversos autors parlen d’ell. En trec algunes pinzellades que ens poden ajudar a introduir-nos a la figura de Miquel Batllori.

El catedràtic de la Universitat de Roma José Luís Gotor destaca la seva

“crítica irònica, amb un sentit aristocràtic de la vida amb els entrebancs que li han sorgit al llarg de la seva vida i obra, entre ideal religiós i realitat humana, entre fe cristiana i raó més il·luminada que no il·luminista, entre nacionalisme i federació, entre monarquia i república.”...així com l’universalisme com a jesuïta i com a hispà que li permet no repetir-se, administrar-se, participar, estar present callant. Sensible a la crítica, la cortesia no li impedeix discutir i defensar-se a vegades amb l’estilet de la ironia.” “Fer sempre el que ha volgut i agradat i fer alhora amb gust allò que li obliguen, és potser la clau del seu jesuïtisme.” I destaca el seu cosmopolitisme cultural, el seu jesuïtisme romà i el seu ser universitari. “El seu lloc natural són les biblioteques i arxius”.

L’escriptor Pere Gimferrer elogia el pare Batllori com

“erudit exemplar i cor sensible, mestre del dring i del nervi suprem de la prosa catalana més bella i més sàvia alhora, artista del verb, afaïçonador suprem dels fets històrics, veritable hereu actual de l’humanisme català.”

Albert Manent ens aporta un retrat molt viu:

“Miquel Batllori va polit, té una pell i una calba netes i lluent. Vesteix amb sobrietat elegant i parla amb un accent singular, un deix en part italianitzant i en part com el d’altres jesuïtes més aviat grans, amb un punt de fonètica melosa u marcant les eles molt palatals”. Parla com una metralladora, cita de memòria, i salta d’un tema a l’altre i fa els incisos més erudits, elegants, inesperats o divertits. La seva conversa –de vegades plena de notes iròniques- és com un doll de saviesa...parla e pressa i el pensament empeny tant les paraules que alguna vegada costa d’entendre’l. Té el do de l’ubiquïtat. –“ mai no se sap del P. Batllori ben bé on es troba” diria el geògraf Pau Vila-. Quan encara era corrent dur sotana a Catalunya, Batllori venia d’Itàlia, impecablement vestit de negre i amb un capell del mateix color, però d’ales més aviat amples...És una persona deferent, diplomàtica, que contesta sempre les cartes i conserva l’aire l’estil de bona família d’on prové. Els ulls li traspuen, encara als vuitanta anys, vivor, bon humor i il·lusió”.

Agustí Pons el percep com “una persona capaç de brillar en qualsevol centúria i circumstància...Us l’imagineu com un cardenal renaixentista, parlant amb parsimònia d’importants afers d’Estat o dirigint afilades ironies, sense perdre mai la compostura, sense moure a penes el rostre...És un savi amb dues contribucions especials: la projecció de la cultura catalana cap a l’exterior –una obsessió que es recull en títol com ara *Vuit segles de cultura catalana a Europa*—i la imbricació de la cultura catalana en els grans corrents internacionals.” (Avui, 23-V-1990)

Tornant-t’hi a pensar, el meu P. Batllori es correspon a les semblances ara llegides. La vida m’ha portat a una estreta col·laboració de molts anys amb ell. Era una amistat que em venia de família, però que es va intensificar a partir dels anys seixanta en coincidir en Congressos Internacionals d’Història a Munic i a Viena o en Congressos de la Corona d’Aragó. Recordo com si fos avui un dinar en un restaurant a Viena durant el qual va fer gala d’un aspecte poc conegut, el de *gourmet*: va protagonitzar una escena de discussió d’entesos amb els cambrers, va demanar pel xef per escollir el vi més adequat i ens va deixar a tots bocabadats pels seus coneixements culinaris que no desmereixien dels seus coneixements històrics. S’acabà amb un processó de cuiners que ens va sortir a acomiadar-nos amb tota solemnitat. A Roma, un altre any, ens va convidar a dinar a

un restaurant situat dins l'antic teatre romà de Marcello. Un lloc molt refinat. Per primer plat va demanar una carxofa al vapor, sola, cap per avall, exquisida i austera. En un dels apartats tancats amb cortinatges de vellut vermell, vam poder observar discretament una taula amb uns comensals insòlits: bisbes i senyores amb grans pameles negres. A la sortida un d'aquest bisbes a qui miràvem atentament per saber si era realment de veritat, ens va beneir com a resposta. És evident, li agradava sorprendre els interlocutors.

Ell es considerava un jesuïta "atípic". De jesuïta n'era molt, però, sobretot en el sentit diplomàtic i dialèctic. Es considerava molt català però sobretot ciutadà del món. Li agradava parlar i publicar en diverses llengües, enfocar els temes en una perspectiva europea si no mundial amb una gran amplitud de mires en tots els camps. El títol del seu llibre més famós i popular *Vuit segles de cultura catalana al món* defineix ja la seva posició. Personalitat insòlita, treballador infatigable amb una aguda capacitat d'anàlisi. Elegant, atent, cerimoniós, però alhora planer i cordial; conversador brillant, li agradava explicar, amb humor, anècdotes significatives.

Tenia un feble per la noblesa i per l'aristocràcia en general. Coneixia les grans famílies italianes actuals i en sabia tota la vida i miracles i tots els vincles familiars. En una visita pels carrers centre de Roma, que coneixia bé, ens explicà amb tot detall els canvis de costums de l'aristocràcia romana, com havien anat transformant els seus palaus, llogant la planta baixa a botigues, el pis principal a famílies burgeses i reservant-se els antics propietaris els pisos segons de les cases. Aquest coneixement de la noblesa li serví des del punt històric, com en els cas de la família Borja.

Era un negociador difícil, dialècticament potent, però sabia escoltar. Per exemple les negociacions per la publicació de la seva obra completa duraren dos anys. Fou a Venècia que arribarem a un acord en el tema lingüístic, si era bo traduir al català la seva obra o publicar-la en les llengües en què havien estat publicades. En un moment determinat li vaig dir: "P. Batllori ens hem de posar d'acord vostè i jo". (Jo en nom de l'editor) I em contestà "ja és molt que no m'hagi proposat d'imposar-me la solució." I des d'aleshores ens vam posar a treballar. Sorgiren petits problemes: per exemple arran d'una sentència de Joan Fuster que afirmava que el P. Batllori confonia la història amb la història de la Companyia de Jesús. Tenia un punt de veritat perquè els arxius que

tenia més a mà eren precisament els de la Companyia, però també és evident que no confonia la part amb el tot. El cas és que redactà amb molta cura els títols dels diversos volums i dels apartats per evitar evidenciar aquest aspecte.

Era ponderat en l'exposició de les seves idees, però en algun moment li sortia la passió. A la sortida d'una conferència sobre el Renaixement a l'Ateneu Barcelonès i tot baixant l'escala s'acolorà defensant que la corona d'Aragó havia fruit ja el segle XIV d'un Renaixement prematur, fins i tot anterior a l'italià gràcies al gran mestre de Rodes, l'aragonès Juan Fernández de Heredia que havia fet traduir al llatí els textos clàssics grecs. L'acalorament arribà a un punt, que la seva inestabilitat en baixar l'escala es féu perillosa. "P. Batllori -li vaig comentar- si continua així, s'arrisca de rodolar escales avall". Se n'adonà de seguida, i es tranquil·litzà. Vol dir que la ponderació era en ell un exercici d'autocontrol, no espontània. Em pregunto si sense aquesta passió continguda hauria pogut fer tantes coses.

La vida

Miquel Batllori va néixer al número 2 de la Plaça de Catalunya l'1 d'octubre del 1909 . Al pis de sobre vivia Santiago Russinyol. Pertanyia a una família benestant cubano-catalana amb vincles amb la petita noblesa basca. El seu pare, Antoni M. Batllori i els seus avis havien fet fortuna a la Cuba colonial. La seva mare, Paula Munné de Escauriza era cubana. Li inculcà l'escala dels valors de la vida en un sentit profundament religiós i moral. El seu pare transmeté als seus sis fills – Teresa, Anna, Conxa, Andreu i els bessons Mercè i Miquel- un gran amor a l'estudi, a la lectura, a les belles arts

El 1912 la família passà a residir al carrer Roger de Llúria número 21, en front del futur Hotel Ritz i el 1916 a un torre de tres plantes i jardí al carrer Madrazo 12, que havia estat propietat de la besàvia paterna. A casa aprengué les primeres lletres i s'avesà a llegir. "A casa, quan érem petits, parlàvem en castellà, però la meva mare volia que aprenguéssim el català i ens seleccionava alguns llibres," entre els quals alguns de Verdager amb els quals aprengué la bona prosa catalana.

Li agradava recordar el temps de la seva infància: la plaça de Catalunya encara molt deserta, els rígids costums en el vestir (dos vestits nous l'any un d'hivern i un d'estiu), els entreteniments, el dia de rebre visites, el servei, les botigues, els àpats pantagruèlics, paella el diumenge, arròs a la cubana els dijous, i *caldo* i carn d'olla els altres dies. Per esmorzar xocolata amb melindros.

Miquel Batllori va cursar els estudis primaris i el batxillerat al Col·legi de Jesuïtes del carrer Casp on confessa que s'hi sentia estrany a causa de ser castellanoparlant. Aprengué allí el català de Barcelona, i un català més genuí al lloc on la família estiuejava, a Sant Feliu de Codines. Dels 11 als 25 anys va patir osteomielitis amb diverses intervencions quirúrgiques i llargs períodes de convalescència durant els quals llegí molt. Ell es descriu a sí mateix com un nen gras, retret i lector. Això no li impedí de cursar els estudis universitaris dels 15 als 19 anys. És a la universitat de Barcelona on entrà en contacte amb la intel·lectualitat catalana i descobrí el catalanisme. El 1928 es llicencià en Filosofia i Lletres (història) .

I l'octubre del mateix any 1928, amb gran sorpresa dels seus companys, ingressà a la Companyia de Jesús. Fou destinat dos anys al noviciat de Gandia i durant el 1930 estudià humanitats i sobretot llatí “a l'enrair i caduc ambient retòric” del monestir de Veruela. Era en plena Dictadura i el contrast ambiental amb la seva vida universitària fou molt accentuat:

” No us podeu imaginar –deia- el que significava en aquells moments, venint de la universitat, la topada amb un ambient clerical com el que existia els anys trenta, força aguditzat amb el reaccionarisme que portà, al món clerical espanyol, la proclamació de la República”.

El decret de dissolució de la Companyia de Jesús del 23 de gener de 1932 per part del govern republicà el portà a traslladar-se a Itàlia per continuar els seus estudis: a Avigliana, prop de Torí, on va estudiar Filosofia, a la facultat dels jesuïtes catalans que, com ell, s'hi havien refugiat (1933-36) . No es limità als estudis sinó que li fou encomanat pel seu mestre i amic P. Ignasi Casanovas, fundador de la Biblioteca Balmes, d'investigar als arxius italians la difusió de la cultura catalana per part dels jesuïtes expulsats d'Espanya el segle XVIII i refugiats a Itàlia. Treballà moltíssim i no

es limità només als il·lustrats sinó que recollí tota informació sobre catalans, en especial medievals com Ramon Llull i Arnau de Vilanova. Aquesta investigació seria fonamental en el curs de la seva vida i l'ajudà a superar l'ambient predominantment reaccionari o para feixista que l'envoltà. El 1936, però, dos fets el colpiren profundament: l'esclat de la Guerra Civil i l'assassinat del P. Casanovas per a qui sentia una gran sintonia i admiració. També volia dir que havia de romandre a Itàlia i que les seves investigacions arxivístiques projectades en principi fins el 1940, s'havien estroncat. Decidí estudiar teologia a San Remo (1936-39) on s'havia traslladat la Facultat de Teologia de Sarrià. Allí es refugià en la lectura de l'escriptor aragonès del segle XVII i jesuïta Baltasar Gracián que esdevindria el seu veritable mestre i li transmeté el seu humorisme. Aquest l'ajudà a resistir l'ambient "reclat" d'una guerra civil llunyana i present, però fou considerat "no segur" i hagué d'esperar encara dos anys per a ser ordenat prevere. Això el feu reflexionar seriosament. No se'n penedeix, afirma, perquè si no hagués passat per tot això, hagués sigut un d'aquells pobres d'idees que aleshores eren considerats com a "segurs" (638).

Acabada la Guerra Civil torna a Espanya, es llicencia en teologia a Oña (Castella la Vella) i després de superar alguns dubtes deguts a la seva passió per la història de la cultura, fou ordenat sacerdot (1940). El 1941 es doctorà en història a la Universitat de Madrid. Del 1941 al 1947 fou enviat com a professor al Col·legi de Segon Ensenyament de Montisíon de Palma de Mallorca en una mena d'exili interior propiciat per la jerarquia de l'orde que el considerava un personatge incòmode, " liberal, catalanista i inconformista" i no considerà prudent que continués l'obra del P. Casanovas a la Biblioteca Balmes dita aleshores ja Balmesiana.. La seva estada a Mallorca, tanmateix, el posà en contacte amb els intel·lectuals mallorquins amb els quals establí una bona amistat: I en el camp científic es dedicà als estudis lul·lians a Itàlia i a Mallorca, pioners i punt de partida de noves recerques seves i alienes sobre el lul·lisme italià. I visquè uns anys plàcids al marge de la repressió franquista establerta arreu. Però per a la Companyia continuava sent una persona poc segura fins al punt que li fou suggerit que deixés l'orde.

El 1947, als 38 anys, finalitzada la Guerra Mundial, i davant les escasses perspectives de canvi en la vida hispànica, es traslladà a Roma. La ciutat li obrí molts camps d'estudi italoespanyols, europeus i iberoamericans i ens tots aquests camins

l'acompanyà el que ell denominava "la ironia i l'humorisme transcendent", la seva pregona religiositat i l'intent d'harmonitzar sempre el pensament amb la seva expressió precisa i bella". (391) La seva feina a l'Institut Històric de la Companyia de Jesús (del qual n'esdevindria posteriorment director (1954-58), li permeté continuar les seves investigacions especialment a l'Arxiu de la Companyia de Jesús i a l'Arxiu i Biblioteca del Vaticà que donaren com a fruit el seu important i bàsic estudi sobre l'escriptor aragonès del segle XVII Baltasar Gracián, jesuïta incomprès com ell amb qui acabà per a identificar-se. El 1950-69 en fer-se càrrec de la revista internacional dels jesuïtes deixà en segon terme la seva tasca investigadora. Des del 1952 fins el 1980 fou professor d'història moderna a la Universitat Gregoriana de Roma. El 1981, ja jubilat, en fou nomenat professor emèrit. Durant aquests anys compaginà la docència amb la seva tasca investigadora.

Fou molt independent i visqué bastant al marge de la cúria vaticana i dels papes que se succeïren durant la seva vida romana, però seguí indirectament els problemes eclesiàstics interns. No congenià amb els clergues espanyols radicats a Roma que considerava massa tradicionals i mantingué una actitud respectuosa però crítica sobre l'actuació pontifícia en alguns afers. Seguí amb esperança el Concili Vaticà II, indirectament, sobretot a través de Mn. Bonet Muixí que sí que assistia a totes les reunions.

Tornà a Espanya 1981 i mantingué una vida més aviat itinerant, sobretot treballant en biblioteques, amb centre a Madrid. Era difícil connectar amb ell perquè no se sabia mai ben bé on era, fins que el 1997 fixà la seva residència al la residència dels jesuïtes del carrer Casp de Barcelona. Continuà treballant a ple rendiment –ell afirmava que catorze hores diàries-, donava conferències, cursos universitaris a Barcelona i impulsava noves línies d'investigació: una d'aquestes fou l'estudi de la família Borja. Igualment participà activament en nombrosos congressos, en especial als Congressos Internacionals de ciències històriques que eren quinquennals des del 1950 a París, Roma, Estocolm, Viena, San Francisco, Bucarest, Stuttgart, Madrid i als Congressos d'Història de la Corona d'Aragó de 1952, 1955, 1957, 1962, 1967, 1973, 1976, 1985, 1987, 1990, 2001. Assistia a totes les sessions a primera fila, amb total puntualitat i intervenia en les discussions habitualment. Un dia li vaig preguntar per què assistia a

totes les sessions dels congressos i em contestà que ho feia per guanyar temps i poder estar al dia, més fàcilment, de les investigacions en curs.

Fou membre de diverses acadèmies: RABLLB (1942), Istituto storico della Compagnia di Gesù a Roma (1947); membre d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma de Mallorca (1948), membre corresponent de l'IEC (1951), del Comité internacional de Ciències Històriques, d'Espanya (1955), del de la Santa Seu (1964), del Bureau del Comité Internacinal de Ciències Històriques (1970-80), membre honorífic de la RABLLB (1998).

Com a reconeixement de la seva tasca, rebé un bon nombre de distincions, entre les quals la Creu de Sant Jordi (1982), Gran Cruz de Alfonso X el Sabio (1984), Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (1985), Premio Nacional de Historia de España (1988), Premi d'honor de les lletres catalanes (1990), Premi Príncep d'Astúries de Ciències Socials (1995); premi Ciutat de Barcelona; medalla d'honor del Parlament de Catalunya (2001), Premio Nacional de las Letras de España (2001).

I com a colofó, el 23 de maig de 2002 fou homenatjat a la basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona en presència de les màximes autoritats polítiques, acadèmiques i eclesiàstiques de l'àmbit català. En l'acte fou investit doctor *honoris causa* per les onze universitats de l'àmbit lingüístic català que encara no li havien tributat aquest honor: les d'Alacant, Autònoma de Barcelona, Barcelona, Girona, Jaume I de Castelló, Lleida, Politècnica de Catalunya, Pompeu Fabra, Ramon Llull, Rovira i Virgili i Vic. Després de la *laudatio* de Martí de Riquer, Batllori va pronunciar la lliçó magistral, bona mostra de la seva erudició i capacitat de síntesi però també del seu fi sentit de l'humor i de la diplomàcia. El protagonista de l'acte, amb la seva habitual ironia, va voler treure solemnitat i sumptuositat a l'homenatge, amb dos cardenals, un arquebisbe, un grapat de bisbes i abats, i capellans a desdir, qualificant-lo de «funeral de luxe, *corpore vivente et insepulto*.

La mort el sorprengué un any més tard, el 9 de febrer de 2003, als 93 anys. Semblava que no passaria mai. Darrerament la seva activitat continuava com sempre, i així fou fins als darrers moments.

L'obra

Humanista en el sentit més ampli de la paraula, era, tanmateix, persona de treball més aviat solitari, de sabers múltiples, assimilats i convertits en motiu de reflexió per a entendre la conducta humana del passat però també del present; versat en els camps de la història, de les filologies, de la filosofia i de la teologia; historiador de la cultura com a ell li agradava auto definir-se.

El 1957 Batllori va publicar en català un volum emblemàtic, els *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. L'erudició i la finor interpretativa que hi desplegava i la clarividència amb que palesava l'obertura a Europa de la cultura catalana al llarg de vuit segles van fer que el volum tingués un èxit sense precedents. A Batllori li agradava recordar que Josep M. Cruzet li posà una condició per editar el volum a l'Editorial Selecta: que en comprés dos-cents exemplars a l'avançada, perquè els llibres d'assaig no es venien. Ben al contrari, el volum s'exhaurí al cap de pocs mesos i se'n va fer una nova edició acrescudada i amb doble tiratge. L'èxit d'aquell volum va fer que Batllori repetís quatre vegades més la fórmula d'aplegar articles sobre diferents períodes en forma de volum, tot exhibint el seu domini d'èpoques i personatges diversos: *Catalunya a l'època moderna* (Edicions 62, 1971), *A través de la història i la cultura* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979), *Orientacions i recerques. Segles XII-XX* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Ed. Curial, 1983) i *Cultura e finanze. Studi sulla storia dei gesuiti da san Ignazio al Vaticano II* (Storia e letteratura, 1983).

L'obra ingent del P. Batllori, que supera el miler de títols entre llibres, articles, ressenyes, conferències i pròlegs, publicada en diverses llengües, en revistes especialitzades, en miscel·lànies i actes de congressos, ha estat possible gràcies a la confluència de diversos factors: el domini en els diferents camps del pensament, la seva vinculació a Roma, el coneixement personal dels grans historiadors europeus recents, ja que era membre del Bureau central del Comité Internacional de Ciències Històriques, la direcció de la revista *l'Archivium Historicum S.I.* que l'ha mantingut al corrent de les darreres orientacions historiogràfiques. Aquests factors li han permès de situar els diversos temes en un context general europeu i llatinoamericà, viu i conegut

de primera mà. Es tracta, doncs, d'una obra no solament informativa, sinó un instrument per a reflexionar sobre els grans problemes culturals de la història.

Però aquests mateixos factors havien portat a una gran dispersió de la seva obra. Aquest ha estat el motiu principal per a dur a terme l'edició de l'*Obra Completa* dels seus estudis, originalment escrits en diversos idiomes però ara traduïts al català, iniciada el 1992 i acabada de revisar per ell mateix poc abans de morir. Es tracta d'una obra "sui generis" perquè no ha consistit en la publicació sistemàtica dels seus treballs mantenint l'estructura original sinó que ha reestructurat tota l'obra en un sentit alhora temàtic i cronològic. Sempre, és clar, sota la seva constant direcció i supervisió, n'ha sortit en certa manera una obra nova, revisada, actualitzada en diversos aspectes per ell mateix.

La iniciativa de publicar l'*Obra completa* de Batllori va provenir d'Eliseu Climent i es va anar concretant en el decurs de 1992 en tres reunions preparatòries a Roma, a Venècia i a Barcelona. En aquestes Batllori va esbossar l'estructuració global en dinou volums. Treballarem des d'aleshores, en equip sota la seva direcció, amb Josep Solervicens, professor de Filologia Catalana de la UB, que n'ha estat un eficaç coordinador i autor del volum XX (índexs i bibliografia) i un bon nombre de traductors. L'*Obra* ha incorporat també les revisions de Batllori, ja que el mateix autor corregí els escrits i, si s'esqueia, hi afegí dades puntuals (per exemple, aspectes de la biografia de Lull, d'Arnau de Vilanova, de Gracián o de Casanovas), actualitzà de manera selectiva les referències bibliogràfiques i amplià articles o respongué a velles polèmiques suscitées en el moment de la publicació d'aquells treballs.

Els estudis apareixen sempre en català, fet que ha implicat traduir molts dels articles publicats originàriament en altres idiomes, fonamentalment en castellà i en italià. Les traduccions, però, s'avenen amb el català de Batllori perquè ell en va revisar sempre l'estil i el lèxic, de manera que el català de l'*Obra completa* és, sens dubte, el català de Batllori. L'homogeneïtat lingüística ha comportat que apareguessin finalment en català textos originàriament pensats en aquesta llengua i que les circumstàncies polítiques van obligar a redactar en altres idiomes. En canvi, s'han mantingut en la seva llengua original les notes crítiques més puntuals (ressenyes, pròlegs, notes breus...). Batllori deia que seria una vanitat excessiva fer traduir aportacions menors i tan específiques,

però el fet és que aquesta manca de vanitat li permetia exhibir el plurilingüisme dels seus escrits.

Per la mateixa amplitud de l'*Obra completa* i per tal de no trencar la unitat de l'obra personal no s'hi van incloure les edicions textuais, prou nombroses, d'obres de Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Baltasar Gracián, Josep Finestres, Esteban de Arteaga ni la ingent documentació de l'Arxiu Vidal i Barraquer.

Els dinou volums de l'*Obra completa* estan estructurats de la següent manera.

Els quatre primers volums apleguen els treballs dedicats a l'Edat Mitjana. Un primer de caire panoràmic i els tres següents dedicats respectivament a Ramon Llull i el lul·lisme, Arnau de Vilanova i l'arnaldisme i la família Borja. Són inicialment un complement de les seves investigacions als arxius italians sobre els jesuïtes hispànics expulsats el segle XVIII però progressivament van anar agafant cos els estudis globals sobre Llull, Vilanova i els Borja i van adquirir autonomia, al marge de l'estímul inicial.

El quatre volums següents, del volum cinquè al vuitè, se centren en l'època del Renaixement i el Barroc. El volum cinquè, de caire general i polèmic, aporta una visió de síntesi de l'Humanisme i el Renaixement; el sisè se centra en les reformes religioses cinccentistes; el setè es dedica íntegrament a l'escriptor aragonès Baltasar Gracián; i el vuitè a la problemàtica de l'ensenyament i de les finances als col·legis europeus de la Companyia de Jesús.

El bloc central i més extens de l'*Obra completa* el formen els cinc volums (del novè al tretzè) dedicats a la Il·lustració. El novè aporta una visió global de la Il·lustració europea i catalana. L'enfocament de Batllori tendeix a desfer tòpics com el que considera la Il·lustració una època laica, racionalista i materialista i ens ensenya a distingir diversos graus i diversos períodes de permeabilitat a l'esperit il·lustrat per tal d'entendre, en el seu context, mentalitats, actituds i corrents diversos de pensament que conviuen en el segle XVIII europeu. Els volums desè i onzè se centren específicament en la important tasca cultural que realitzaren a Itàlia l'espessa xarxa de jesuïtes de l'àmbit català expulsats per Carles III el 1767; el dotzè es dedica monogràficament a l'esteta Esteban de Arteaga i l'onzè a l'arxiu lingüístic de Lorenzo Hervás.

Els volums catorzè i quinzè apleguen els estudis iberoamericans de Batllori, en realitat, una ampliació, al continent americà, dels seus treballs sobre els jesuïtes expulsats a Itàlia el segle XVIII. Batllori hi planteja, i hi replanteja, el paper que dugueren a terme els jesuïtes americans en la propagació de la independència de l'Amèrica espanyola, perquè la llegenda els havia convertit en una influent societat secreta que, en convivència amb maçons i jueus, haurien mogut els fils de tot el procés independentista, ressentits com estaven per l'expulsió.

El darrer bloc de l'*Obra completa* el formen els escrits dedicats als segles XIX i XX. El setzè volum està dedicat a la filosofia i el pensament polític de Jaume Balmes, a l'obra poètica i la trajectòria estètica de Miquel Costa i Llobera i a la biografia d'Ignasi Casanovas; el dissetè, sota el títol de *Galeria de personatges*, aplega un conjunt d'evocacions de mestres, col·legues i amics de Batllori; el divuitè recull els estudis dedicats a les relacions de l'Església amb el govern de la II República espanyola i el dinovè, aplega les diverses evocacions autobiogràfiques i els últims escrits, alguns inèdits.

Un volum vintè conté la bibliografia completa de Batllori; és l'únic tom que l'autor no pogué revisar. Pocs dies abans del seu traspàs havia manifestat la sensació que, amb l'*Obra completa* enllestida, els seus treballs quedaven ordenats i posats al dia i ja podia morir amb la tranquil·litat dels deures fets.

L'interès que té avui poder disposar de l'obra batlloriana reunida i en català és evident: abraça un període molt ampli, des de Ramon Llull al cardenal Vidal i Barraquer i reflecteix la manera de ser i de treballar de l'autor: a Batllori li agrada elaborar grans síntesis que intenten relacionar tota mena de factors polítics, econòmics, socials, culturals, però que alhora s'endinsa en anàlisis més puntuals, literaris, filosòfics, etc. I mai no oblida que tot estudi d'un àmbit concret està sempre estretament relacionat amb un context més ampli, europeu si ens cenyim a l'àmbit català. Doncs bé, aquesta obra, precisament per tot això, ens pot servir de referent per no caure en el localisme, per no deixar-nos empresonar per barreres inexistents, per mantenir les finestres obertes a Europa i al món, i per observar les ciències i les arts – tal com ens diu ell mateix –, " des d'un mirador més alt, (des d'on) hom percep més tost allò que les unifica en elles

mateixes i en llur desenvolupament en el temps, que no pas allò que les diversifica i que caracteritza llur pròpia història".

Del conjunt dels estudis batllorians voldria destacar ara dues "virtuts": primer el sentit de relativitat amb que presenta els temes, tenint sempre en compte explícitament l'estat de la bibliografia i l'escola i la ideologia dels historiadors que han abordat el tema. És una mena de reconeixement que l'objectivitat pura i dura no pot existir i que de manera conscient o inconscient la formació cultural de l'historiador juga un paper important en la seva investigació. La segona virtut radica en la forma com presenta els temes, no d'una manera dogmàtica i tancada sinó oberta. Els seus escrits amaguen difícilment una tensió interna, la recerca d'un equilibri entre tendències diverses, vitals i intel·lectuals: cada afirmació és el resultat d'una llarga reflexió i, per això, és una presa de posició. Amb la consciència plena que, malgrat tot, qualsevol opció és sempre això, una opció, una convenció, susceptible de futures matisacions. Oberta al diàleg constructiu, però enemiga de posicions apriorístiques. No es tracta d'una obra de mera erudició - tot i que n'hi ha - sinó viva i diríem que apassionada, que no defuig la controvèrsia quan aquesta es fa necessària.

Batllori ens ha deixat un segon llegat important: l'estudi de la família Borja els segles XV i XVI. La raó d'aquest interès és la "descoberta" de tot un plec de cartes dels anys 1494-96, moltes d'elles en català escrites pel papa Roderic de Borja als seus familiars. Formava com una unitat perquè era el plec que el papa s'endugué al Castell Sant 'Angelo arran de la incursió de l'exèrcit francès a Roma. Després aquest corpus ha passat a l'Arxiu Vaticà. No és que ningú s'hagués mirat aquests lligalls sinó que pel fet d'estar en català ningú no els entenia i eren deixats de banda. Amb aquesta documentació, la recollida pacientment per Lluís Cerveró (1902-1983) als arxius de València i l'aplegada pel propi Batllori a altres arxius va reunir un corpus de correspondència que pel seu interès, per la rellevància de les persones implicades es pot considerar com un dels corpus epistolars més importants del Renaixement. En l'acte d'homenatge del 2002 a Santa Maria del Mar, es va presentar en societat el primer volum d'aquest corpus anomenat *Diplomatari Borja (1299-1429)*, primera pedra d'un magne projecte de publicació de la documentació borgiana. Seguint els seus passos i les directrius bàsiques donades per Batllori s'ha constituït un Institut Internacional

d'Estudis Borgians que té com a finalitat la publicació de nous volums documentals (tres de publicats amb documentació de l'ACA) i complementàriament una nova sèrie titulada *Biblioteca Borja* que recull textos bàsics sobre la família amb també 4 volums publicats. L'Institut també ha obert una pàgina WEB que inclou una *Revista Borja*, i ha celebrat l'any 2007 un Simposi internacional a València.

Epíleg

Durant l'estada barcelonina, Miquel Batllori ha definit alguns punts interessants que expliquen la seva actitud davant la vida. Es defineix a si mateix reiteradament com a essencialment liberal i demòcrata. No va admetre la dictadura ni el feixisme i afirmava que “el liberalisme, afortunadament, ho havia envaït tot, ho havia ennoblit tot.” (350) I sentenciava: “cal ser liberal fins i tot amb aquells que no ho són.” Sembla evident que per a ell ser liberal equivalia a ser tolerant i en conseqüència era enemic de tot fanatisme.

Batllori era “un jesuïta vitalment crític enfront de l'Església institucional”. Quan recorda el món eclesiàstic espanyol de la seva època de noviciat, els anys trenta, el qualifica d'un món de “torturats mentals, i amb un endarreriment d'un segle” (635). Baltasar Gracián fou al llarg de la seva vida el seu model: “com a jesuïta i com a aragonès, i model també de religió alhora fidel i crític amb el seu orde i amb els defectes humans característics de la seva província jesuítica d'Aragó”. Els defectes de l'època del Barroc havien quedat “en part encara petrificats fins el segle XX i només eren superables amb un humorisme transcendental”. La paraula “transcendental” era per a ell polisèmica, feia referència a la transcendència, és a dir a l'impacte sobre totes les coses i alhora tenia també un sentit transcendent, religiós. Ell ho definia com “un humorisme que té una transcendència en tots els temes que m'han interessat, que fuig de l'anècdota per a acostar-se a una categoria filosòfica. És també de tipus ètic i moral, també teològic.”

Tenia molta cura en destriar el que era essencial del que era només circumstancial. Insistia que “seguretat i certesa eren dues paraules que havia esbandit del seu vocabulari habitual”. (642) Per això afirmava:

“Jo diria que l’essència de la Revelació es pot contenir en un paper de fumar”, -i afegia- em refereixo només a la part essencial, i en un sentit també poètic, metafòric.” (382)

I el paper de fumar contindria aquesta definició:

“l’essència de la Revelació és la manifestació de Déu a l’home”, és a dir el fet d’alliberar l’home “ del vel de les coses sobrenaturals” (382).

A la pregunta de si creia en el més enllà responia amb una definició del pensador catòlic Jean Guitton: “Cal elegir entre l’absurd i el misteri, i entre l’absurd i el misteri només podem elegir el misteri”.

El passatge del Nou Testament amb el qual se sentia més identificat era l’escena dels dos deixebles d’Emmaús, “que fugien de Jerusalem després de la mort de Jesús perquè no entenien res del que havia passat; després de trobar Jesucrist s’adonen que estaven dintre un absurd, i reflexionen.” Un dia que comentàvem aquest passatge, va completar la seva percepció de l’escena, ara amb Jesucrist com a protagonista: primer fa veure que passa de llarg, quan el criden sense reconèixer-lo, s’acosta a ells i estableix un diàleg instructiu. Quan arriben a lloc fa com si continués el camí, però quan li demanen que es quedi, accedeix. A l’hora de sopar el reconeixen en partir el pa, però aleshores desapareix. Jesucrist no s’imposa en cap moment sinó que només es fa trovadís i espera que li demanin que es quedi. És una finor que el P. Batllori procurà mantenir al llarg de la seva vida.

Respecte al Concili Vaticà II experimentà en un primer moment alegria i esperança en una veritable renovació de l’Església. Però un cop acabat opinà que el Concili, concentrat en l’aspecte litúrgic, no havia sabut definir els greus problemes morals i teològics que la gent esperava que resolgués. I explicava gràficament que en un primer moment d’eufòria en la pregària personal resava per la salvació del món per mitjà del concili, perquè creia que l’esperit del concili, malgrat tot, ajudaria a la salvació del món però ara demano per la salvació del món i pel concili. (639)

Batllori mantingué sempre la seva independència respecte al Vaticà.(346) i creia que la independència entre estat i església a Itàlia havia quedat resolta amb la unificació

italiana. Admirava, això sí, “el joc diplomàtic del Vaticà, normalment un joc subtil i fi”, un joc que també existia en el món eclesiàstic vaticà”.(360)

Morí a la residència dels jesuïtes de Sant Cugat, el 9 de febrer del 2003, als 93 anys. Trobem a faltar la seva presència assídua, sempre a primera fila, atent, intervenint amb la seva agudesa i ironia als col·loquis, als congressos internacionals o locals, a les conferències. Semblava omnipresent. Tant de temps allunyat de Barcelona, els darrers anys s’havia reincorporat plenament a l’activitat cultural barcelonina, mentre li plovién d’arreu, medalles, premis i homenatges.

Barcelona, 4 d’abril de 2008